

## FEODALINIO DVARO ŽLUGIMO KRONIKA

(A. Vienuolio „Vėžys“)

J. STONYS

Kūrybinėje A. Vienuolio biografijoje ypač turtingas 1917—1925 m. laikotarpis. Neskaitant feljetonų ir kitų smulkių dalykėlių, tuo metu rašytojas sukūrė dviejų dalių romaną „Prieš dieną“, dvi apysakas, nemaža apsakymų. Pagrindinė, reikšmingiausiaji tos kūrybos dalis rodo žymų kritinio realizmo plėtojimąsi A. Vienuolio prozoje, tematinį turtėjimą, naujų problemų sprendimą, profesinio meistriškumo augimą. Geriausieji kūriniai, pagrįsti realistiniu tikrovės suvokimu, aktyviu, demokratinio reagavimu į to meto gyvenimo reiškinius, griežtu socialinių negerovių smerkimu, užtikrina A. Vienuoliui pačią žymiausią vietą 1917—1930 m. lietuvių kritinio realizmo prozoje.

To meto rašytojo kūrybos balanse apysakos „Inteligentų palata“ ir „Vėžys“ sudaro pagrindinį meninių laimėjimų branduolį. Abiem apysakoms bendra tai, kad A. Vienuolis jose apibendrina iš dalies jau tuomet nuėjusius į praeitį socialinius reiškinius — carizmą ir feodalinį dvarą. Atskleidęs „Inteligentų palatoje“ carinės santvarkos pagrindinius bruožus, parodęs jos žlugimą, rašytojas „Vėžyje“ imasi Lietuvos feodalinio dvaro problemas. Liesdamas tradicinę lietuvių kritinio realizmo literatūros temą, A. Vienuolis čia parodo savo požiūrio į dvarą originalumą, meistriškai sukuria sintetinį dvaro paveikslą, atskleidžia istorines feodalų klasės žlugimo priežastis. Apysaka iškyla kaip platus istorinis feodalų klasės, jos santykių su lietuvių liaudimi apibendrinimas. Panašios tematikos kūrinių tarpe „Vėžys“ (išspausdintas 1925 m.) užima vieną iš svarbiausių vietų lietuvių literatūroje. Apysaka reikšminga ir kaip rašytojo kūrybinės raidos etapas. Joje matyti geriausiųjų A. Vienuolio meninių principų vystymasis, rašytojo subrendimas.

\* \* \*

Dvaro temą A. Vienuolis sprendžia tradicinėje dvaro ir lietuvių liaudies santykių plotmėje. Tai demokratinės lietuvių literatūros tradicija. Jos esmę sudaro tai, kad dvarininkijos ir liaudies konfliktas yra kūrinio centre ir jis sprendžiamas liaudies gyvenimo požiūriu. „Vėžyje“ tai ir sudaro meninio konflikto pagrindą. Tačiau čia jis, skirtingai nuo XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių kritinio realizmo literatūros, reiškia ne tiesioginį dvarininkijos ir valstietijos susidūrimą, bet atspindi dvaro vidaus gyvenimą. Polinkis vaizduoti dvarą iš vidaus pastebimas visoje po 1917 m. pasirodžiusioje lietuvių beletristikoje (Satrijos Raganos „Sename dvare“, Lazdynų Pelėdos „Neapžiojo“ ir kt.). A. Vienuolis savo apysakoje šią siužetinę tendenciją yra bene stipriausiai išreiškęs. Klestinčio dvaro paveiks-

lo centre ne tiesioginiai liaudies ir dvarininkijos santykiai, bet dvaro atstovų tarpusavio ryšiai, simpatijos, antipatijos, likimai ir pan. A. Vienuoliui pavyko reljefingai atkurti istorinius dvarininkijos ir lietuvių liaudies santykius, atskleidžiant juos per dvaro vidaus konfliktą.

Iš tolimos Bosnijos atvykusi grafienė Kristina patenka į nusistovėjusią Lietuvos feodalų Put-Putarleckių dvaro atmosferą. Šiai atmosferai apibūdinti „Vėžyje“ skirta nemaža vietos. Dvaras apysakoje parodytas nežmoniškai žiaurus lietuvių baudžiauninkams. Istoriniai feodalinio bėteisiškumo vaizdai, iškilę dar K. Donelaičio poemoje, o vėliau Zemaitės, Lazdynų Pelėdos, J. Biliūno kūrinuose, nemažesniu ryškumu vėl atgyja A. Vienuolio „Vėžyje“. Gausias išraiškos priemonės rašytojas naudoja ne kartą mūsų literatūroje vaizduotam dvaro žiaurumui parodyti; dvaro nežmoniškumą baudžiauninkų atžvilgiu atskleidžia ne vienas apysakos vaizdas. Despotės grafienės Barbaros paveikslas čia sutelkia visus feodalinio dvaro žiaurumo bruožus. Už menkiausią nusikaltimą plakamų baudžiauninkų bėteisiškumas ir skurdas, jų kalbos ir kultūros niekinimas — Put-Putarleckių dvare įprasti, niekam nekelią jokių abejonių ir svarstymų dalykai, jie kasdieniški, savaime suprantami, pateisinami. Ir jaunąją grafienę visi stengiasi įtikinti, kad kitaip su baudžiauninkais elgtis negalima, nes tai tamsiausias, nekultūringiausias elementas, tiesiog galvijai. Tačiau Kristina kitaip į visa tai žiūri. Jai svetimos Put-Putarleckių tradicijos. Švelni ir jautri, pastabi ir linkinti gera lietuviams baudžiauninkams, ji stengiasi sušvelninti jų padėtį. Jaunoji grafienė nori visu tuo atitaisyti baudžiauninkams padarytas ir daromas skriaudas. Tuo pačiu religinga Kristina galvoja išpirksianti ir dvaro kaltes. Savaime aišku, jog Kristinos simpatijos baudžiauninkams, pagrįstos nors ir kilniais jos norais, negalėjo nesukelti dvare audros, atkaklaus despotės Barbaros pasipriešinimo, nes baudžiauninkai, radę Kristinoje savo užtarėją, ima žymiai stipriau kovoti prieš dvarą. Čia ir prasideda tas pagrindinis apysakos konfliktas, per kurį išryškunami feodalinio dvaro bruožai. Tai vidinis dvaro atstovų susidūrimas, tačiau, kaip matysime, faktiškai jis reiškia dvarininkijos ir lietuvių liaudies susidūrimą. Didžiulį meninį turinį A. Vienuolis sugebėjo įdėti į šį konfliktą.

Visa feodalinio dvaro rutina sukykla prieš nematytas negirdėtas Kristinos pažiūras į baudžiauninkus. A. Vienuolis meistriškai piešia dvaro kovą su jaunąja grafiene. Ši kova pridengta išviršiniu padorumu, mandagumu, tačiau jos turinys toks pat žiaurus, kaip ir kovojant su baudžiauninkais. Joje atsiskleidžia ta pati žiauri klasinė dvaro prigimtis, kaip ir baudžiauninkų atžvilgiu; iš esmės tai tik kita kovos su baudžiauninkais forma. Kovoti su Kristinos simpatijomis baudžiauninkams — dvarui reikšmia kovoti su pačiais baudžiauninkais. Dėl to jaunajai grafienei sudaroma tokia atmosfera, kad Kristina neilgai pajėgia joje išgyventi ir žūva. Toje kovoje su Kristina ir atsiskleidžia socialinė dvaro prigimtis, o tuo pačiu ir santykiai su lietuvių liaudimi.

Vedybinio Kristinos gyvenimo negandos rodo klasines jaunosios grafienės likimo priežastis, plaukiančias iš nusistovėjusių šimtmetinių feodalinio dvaro tradicijų, tapusių įprasta kasdienybe. Jos vyras Marijonas palieka ją, nepraėjus nė metams po vestuvių, svarbiausia todėl, kad grafienė Kristina yra ne jo pažiūrų ir nusiteikimų žmogus. Kokios nors simpatijos baudžiauninkams — Marijonui visiškai svetimos ir nesuprantamos. Šiuo požiūriu jis tikras Barbaros sūnus, grynas Put-Putarleckių dvaro tradicijų tęsėjas. Tuos socialinius-psichologinius Kristinos vedybinio gyvenimo nesėkmės motyvus atskleidžia naujosios Marijono draugės charakteristika, kuri tuo pačiu, nors netiesiogiai, apibūdina ir patį Marijoną. Kai Kristina pasiūlo viešniai, su kuria Marijonas pradeda romaną, bejodinė-

jant užsukti į kaimą pasižiūrėti. Kristinos rūpesčiu prižiūrimų baudžiauninkų vaikų, viešnia šlykštėdamasi griežtai atsisako: „— Oje, grafien,— išsišiepė viešnia,— nekenčiu aš šių rupūžiukų: purvini, nuogi, tikri gyvuliukai. Geriau mes tamstos palauksime pamiškėj“<sup>1</sup>.

Savaime suprantama, kad grāfui Marijonui, suaugusiam su visomis aristokratiškomis dvaro tradicijomis, jo pažiūromis, kur kas artimesnė galėjo būti tokių pažiūrų moteris, o ne Kristina. Kas gi galėjo sieti Marijoną su jaunąja žmona, jei, be kita ko, „grafienė Kristina nemėgo medžioklės ir laikė tai kenksminga ir pragaištinga pramoga; be to, ji drovėjosi jodinėti po laukus išsipuošusių ponių ir ponų draugijoj tuo metu, kai sustyrę baudžiauninkai prakaitavo laukuose prie darbo“ (p. 47).

Todėl visiškai nenuostabu, jei „lengvojo žanro moterų bei salonų gražuolių išlepintas ir ištvirkintas“ grafas Marijonas, tik prieš metus kaprizingai įsimylėjęs ir vedęs Kristiną, palieka ją vieną slopioje dvaro atmosferoje su despote Barbora, o pats išsidangina į užsienį su sau artimesne moterimi. Senoji grafienė gerai supranta, kad tokia moteris, kaip Kristina, kurios pažiūros visiškai nepriimtinos aristokratui, Marijonui ne pora. Širdyje ji pateisina sūnų, net gal užjaučia. Barboros pastangos grąžinti užsienyje besitrąkanti sūnų į dvarą ne tiek rodo jos norą atstatyti sūnaus gyvenimą su Kristina, kiek išvengti skandalo, paskalų, išlaikyti nesutęptą namų garbę. Kristinos gyvenimas jai nerūpi, jai nesvarbu jos kančios, nes savo marčios ji tiesiog neapkenčia ir neapkenčia dėl tų pačių jaunosios grafienės ypatybių, kurios Marijonui daro Kristiną nebe įdomią, nebe jo pažiūrų moterį.

Jei Kristinos simpatijų baudžiauninkams nepriimtumas dvarui grafo Marijono charakteryje individualiai reiškiasi abuoju, neišitikimybė tokių simpatijų žmogui, tai Barboros charakteryje su nemažesniu individualumu tasai nepriimtumas iškyla stipria neapykanta marčiai. Ir ši neapykanta tokia pat dėsninga, kaip ir Marijono neišitikimybė.

Grafas Marijonas per daug didelis plevėsa, kad rūpintųsi dvaro ūkiu, jo gerove; viską laiko kieta motinos Barboros ranka. Savo žmonos nuotakomis jis mažai tesusidomi. Jei jis ir stengiasi Kristiną paveikti, kad ši atskratytų savų, dvarui žalingų pažiūrų, tai tik todėl, kad šitai visiškai netinkama aristokratui. Kai Kristina ir toliau gyvena savo mintimis, elgiasi pagal savo įsitikinimus, ji paprasčiausiai tampa jam svetima. Jaunasis grafas nežiūrėjo į savo žmonos simpatijas baudžiauninkams rimtai, dėl savo lengvabūdiškumo jis nepajėgė įsisaugoti jų prasmės. Tuo tarpu visiškai kitokio charakterio jo motina jau iš pirmo žvilgsnio negalėjo nepajusti Kristinos simpatijų pragaištingumo, žalingumo dvaro klestėjimui, jo gerovei. Baudžiauninkus užtarti, stengtis palengvinti jų kančias ir vargą Barbora reiškė ne tik eiti prieš jos valdingą būdą, bet ir kurstyti baudžiauninkus priešintis, o tuo pačiu griauti dvaro pamatus, iš amžių einančią Put-Putarleckių galybę ir tradicijas. Barbora negalėjo nepajusti, kad panašios nuotakos, įsibrovusios į dvaro vidų, tik padidins engiamų baudžiauninkų pasipriešinimą ir kovą su dvaru. Taip elgdamasi ji savotiškai buvo teisi, nes kiekviena Kristiną ištikusi nelaimė sujaudindavo baudžiauninkus ir susirūpinimas savo gynėja atvesdavo juos į dvaro kiemą murmėti ir maištauti. Savaime suprantama, kad anyta negalėjo atsimokėti marčiai už pasyvų priešinimąsi dvaro elgesiui su baudžiauninkais niekuo kitu, kaip tik tulžinga neapykanta. Toje Barboros neapykantoje „chamų grafienei“ neatskiriamai susiliejo asmeniniai ir klasiniai momentai. Neapykantą baudžiauninkams Barbora išplėtė ir Kristinai, panieka „darbo gyvuliams“ teko ir jai. Si panieka ir neapykanta turėjo būti kur kas didesnė ir tulžin-

<sup>1</sup> A. Vienuolis, Raštai, t. 2, Vilnius, 1953, p. 47. Toliau žymima tik puslapis.

gesnė, nes ji turėjo būti tramdoma, juk Kristina vis dėlto sūnaus žmona; kaupiamą neapykantą nebuvo galima išlieti taip, kaip ji buvo išliejama baudžiauninkams. Ir kaip stipriai turėjo jausti tą neapykantą Barbora, jei baudžiauninkų nepaklusnumas, niekinamų „darbo gyvulių“ maištinga dvasia buvo ne tik ten, už dvaro sienų, bet ir pačiame dvaro viduje, jei ji prasisverbė į šeimos gyvenimą, griaudama jį, o kartu ir patį dvarą. Barbora negalėjo nesuprasti, jog marti šiaip ar taip yra kalta, kad jos vienintelis sūnus bastosi po užsienį, teršdamas saugomą grafų garbę. Ji gerai suprato, kad savo lizdo paukštis būtų sulaikęs jos sūnų prie dvaro, kad būtų buvę galima tikėtis, jog sūnus eis motinos pėdomis ir dvaras klestės toliau. Neatsitiktinai Barbora, negalėdama grąžinti sūnaus iš užsienio kurtortų, taip siaubingai siautėja dvare, kad net vyras, bevalis Alfredas, bijosi jos.

Apžvelgus šį konfliktą, reikia stebėtis A. Vienuolio talento jėga, duodant klasinę dvaro charakteristiką. Dvaro santykiai su liaudimi, atskleidžiami čia per vidinį šeimos konfliktą, ne tik nenustoja savo socialinio ryškumo, bet dar giliau suvokiami per atskirų veikėjų asmeninių polinkių, temperamentų prizmę. Klasinis priešiškusmas liaudžiai įtikinamu psichologiniu piešiniu iškyla tiek grafo Marijono santykiuose su Kristina, tiek ir Barbaros neapykantoje marčiai — iškyla individualiai, atsižvelgiant į charakterių psichologiją, logiką.

Aukščiau iškeltais bruožais socialinė feodalinio dvaro charakteristika neapsiriboja. Tuo pačiu neapsiriboja ir vidinio šeimos konflikto reikšmė. Šiuo konfliktu A. Vienuolis praskleidžia ne tik bendruosius, klasinius feodalinio dvaro santykius su lietuvių liaudimi, bet kartu nurodo ir dvaro santykius su lietuvių kultūra, kalba. Nacionaliniai bajorų gūžtos bruožai sudaro esminę bendrosios charakteristikos dalį. Glaudžiai siedamiesi su klasiniais, nacionaliniai momentai papildė kritinį feodalinės dvarininkijos paveikslą.

Put-Putarleckių šeimos atstovai neapkenčia lietuvių baudžiauninkų ne tik kaip darbininkų, bet neapkenčia ir niekina jų kalbą, kultūrą, meną. Dvaras lietuvių liaudžiai priešiškas ne tik klasiniu, bet ir nacionaliniu atžvilgiu — vienas neatskiriamas nuo antrojo. Put-Putarleckių psichologijoje tai taip stipriai suaugę, jog vienas išplaukia iš kito, vienas kitą motyvuoja. Apysakoje randame ypač ryškių tokios psichologijos bruožų.

Kai Barbaros įsakymu išvaikomi iš dvaro koplytėlės lietuviškai besimeldžiantys baudžiauninkai, grafienė Kristina pietų metu priekaištaudama pasiteirauja to poelgio priežasčių. Pokalbyje išryškėja nusistovėjusi dvaro pažiūra į baudžiauninkų nacionalines ypatybes, jų poreikius. Barbaros „pasiteisinimas“ ypač būdingas dvaro psichologijai.

„— Kol aš gyva, grafiene,— tarė ji,— pagonių kalbos į savo rūmus neįsileisiu!

— Hrabino! — tarė pakėlusį akis grafienė Kristina,— visos kalbos tegarbina viešpatį dievą!

— Hrabino! — primygusi ir su neapykanta žiūrėdama į savo marčią, atsakė anyta: — Tamsta griauni mūsų namų šventas tradicijas!.. To niekuomet nebuvo, grafiene!

Visi tylėjo. Nutilo ir abi grafienės.

— Mano miela Kristina,— prabilo po ilgos nejaukios pauzės grafas Marijonas, bučiuodamas jos ranką,— tu nepažįsti mūsų žmonių. Mama juos geriau žino: tai toks sutvėrimas... Kad be rykščių... Kitaip negalima su jais... Mama teisi, Kristina!

— Gal, grafiene, nežinai, kad vakar šitie gyvuliai Pivašiūnuose išgriovė dvaro malūną,— sūnaus padrąsinta, užsidedę grafienė Barbora,— o

prieš sekmines tyčia sudegino dvaro klojimus... Ir visuose mūsų dvaruose pastaruoju metu prasidėjo bruzdėjimai, neramumai, pasikėsinimai!..“ (p. 45).

Lietuvių kalbos niekinimas ir uжимas dvaro atstovų psichologijoje tiek įaugęs ir savaime suprantamas, kad grafiene Barбора, ryškiausiai išreikšdama tokią psichologiją, laiko tai šventa dvaro tradicija. Priešiškas požiūris į baudžiauninkų nacionalines ypatybes jiems toks pat natūralus, kaip ir didžiavimasis savo praeitimi, turtu, šeimos garbe ir t. t. Įdomi cituotojo pokalbio logika, atskleidžianti, kaip priešiškas dvaro nusistatymas lietuvių nacionaliniams poreikiams siejasi su klasine feodalinės lenkiškosios dvarininkijos pozicija. Barбора, norėdama atremti marčios priekaištą, nurodo, kad nėra pagrindo nuolaidžiauti baudžiauninkams, nes jie ir taip jau esą įžūlūs, maištingi. Tuo būdu dvaro buities scenoje siaurai iškilęs lietuvių baudžiauninkų kalbos klausimas čia pat atsiduria bendroje dvarininkijos ir baudžiauninkų klasinio priešiško plotmėje. Ir kovingieji dvaro atstovai ne be logikos susieja tuos dalykus, kovodami su Kristina. Išnaudojant baudžiauninkus, diena iš dienos kovojant su jais, dvarui pavojinga nuolaidžiauti tiek gerinant jų padėtį, tiek ir atsižvelgiant į jų nacionalines ypatybes bei poreikius.

Tokia pati dvaro logika ir slapta kovojant su jaunosios grafienės ir italų architekto sumanymu panaudoti lietuvių liaudies meno elementus numatytoje statyti dvaro bažnytelėje. Čia dar konkrečiau matomas nacionalinis dvaro priešiškus lietuvių liaudžiai.

Kristinos ir architekto sumanymui nebuvo lemta išsipildyti: jų sudarytą planą konsistorija „gražino atgal su priedais, kad papuošalai, kurie pritikę pagonių stabams ir šventykloms, negalį vainikuoti šventos katalikų bažnyčios pakraigių ir pilorių“ (p. 42). Čia vieną iš svarbiausių vaidmenų suvaidino bendras dvaro priešiškus lietuvių kultūrai. „Grafiene Kristina parašė konsistorijai laišką; paskui nuvažiavo pats statytojas, bet konsistorija liko nepajudinama. Juo labiau užsispyrę dvasininkai, kai patys tvirtieji Lietuvos katalikybės šulai, kaip grafas Alfrėdas su grafine Barбора, dėl jaunos grafienės fantazijos pareiškė baimės už šventąsias vietas“ (p. 42).

A. Vienuolis apysakoje paliečia katalikų bažnyčios viršūnių vaidmenį, ignoruojant lietuvių liaudies kultūrą, liaudies meną. Feodalinės bažnyčios sąjunga su feodalų klase, jų tarpusavio bendradarbiavimas šiame siužetiniame apsakos motyve aiškiai nurodytas. Klasiniu priešišku pagrįstas lietuvių kultūros ignoravimas, jos neįsileidimas į bendrą kultūrinį gyvenimą, kaip tam tikra feodalinio sluoksnio politika, susilaukia kito feodalinio instituto — bažnyčios — paramos.

Tačiau apysakoje reakcinio bažnyčios vaidmens tema šalutinė. Svarbiausia ir įdomiausia — dvarininkijos vaidmuo. Italų architekto ir jaunosios grafienės sumanymo sėkmė priklausė nuo to, kaip pasielgs didelę įtaką turį pripažintieji autoritetai — tikrieji Put-Putarlekių atstovai. Jie buvo pirmoji ir paskutinė sumanymo įgyvendinimo instancija. Jų atestavimas viską lėmė. Jei jų nusiteikimas būtų sutapęs su grafienės Kristinos pažūromis, sumanymas būtų buvęs įteisintas ir palaimintas. Konsistorija nebūtų spyriavusi, jei tik jie būtų rekomendavę šį sumanymą; ji būtų padariusi ir didesnių nuolaidų, jei dvaras būtų pritaręs Kristinai. Juk ne per seniausiai įvykusios grafo Marijono vestuvės su vienuolės apžadus priėmusia Kristina parodė, iki kokių kompromisų gali eiti konsistorija, jeigu tik jai yra naudinga. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad iš vienuolyno ištraukti Kristiną nebuvo jokios vilties, nes tai buvo kur kas sunkesnis, tiesiog neįmanomas dalykas, palyginus su architektūrinio plano patvirtinimu. Tuo tarpu, kai vestuvių atveju abi didikų šeimos parodė savo dosnumą, neiši-

vaizduojamas dalykas buvo greitai išspręstas taip, jog niekam nebuvo nusižengta.

Šiame trumpame dvaro gyvenimo epizode A. Vienuolis palietė svarbią lietuvių istorijos problemą. Tai daugelio dešimtmečių, net šimtmečių mūsų nacionalinei kultūrai darytos skriaudos problema. Nutautusi dvarininkija buvo vienintelė tuo metu lietuvių kultūros atestuotoja. Uidama ir niekinama tą kultūrą savo tarpe, feodalinė Lietuvos dvarininkija tokią pat nuomonę skelbė ir kitų kraštų visuomenėje, atėstavo ją kaip pagonišką, laukinę, tuo pačiu trukdydama jai vystytis, susilieti su kitų tautų meno pasiekimais, išeiti į viešumą. Ir tik žmonės, laisvi nuo antinacionalinių Lietuvos feodalinio dvaro tradicijų, sugebėjo pasižiūrėti į liaudies meną blaiviomis akimis, suprasti jo savitumą. Italų architekto, susižavėjusio liaudies menu, epizodinis paveikslas ypač reikšmingas. Jo įkomponavimas lygiagrečiai su Kristinos paveikslu rodo, kaip giliai A. Vienuolis suvokė lietuvių liaudies kultūros likimo kelius, kaip aiškiai jis suprato feodalinės dvarininkijos antinacionalinio nusistatymo lietuvių kultūros atžvilgiu klasines šaknis.

Architektas — atsitiktinai Put-Putarleckių dvare pasirodęs žmogus. Jis turėjo tik vieną tikslą — kuo geriausiai atlikti jam pavestą darbą. Rastoji medžiaga — liaudies meno pavyzdžiai — jam padėjo geriausiai išspręsti uždavinį — organiškai suderinti projektuojamo pastato stilių su aplinka. Liaudies menu jis susižavėjo kaip menininkas, neturįs su dvaru, jo tradicijomis nieko bendra. Tuo būdu lietuvių liaudies meną architektas galėjo vertinti objektyviau, žavėtis juo (žinoma, ne be tam tikros egzotikos) todėl, kad jis nebuvo susijęs su išnaudotojiškais dvaro interesais, todėl, kad jam visiškai buvo svetimos Lietuvos feodalinio dvaro tradicijos. Tokia autoriaus mintis, keliama italų architekto paveikslu, nėra atsitiktinė. Ji tik dar kartą akcentuoja tai, ką žymiai plačiau autorius išreiškė Kristinos paveikslu. Juk ir Kristina žavisi liaudies menu kaip žmogus, neturįs nieko bendra su žiauria dvaro tradicija, su klasiniais jo interesais. Ji gali pajusti meno grožį tik todėl, kad jai svetimas dvaras, kad ji čia toks pat atsitiktininkis, su dvaru nesuaugęs žmogus, kaip ir architektas. Tuo būdu epizodiniu italų menininko paveikslu A. Vienuolis dar kartą akcentuoja mintį, plačiai keliamą Kristinos paveikslu, kad lietuvių liaudies kultūrai, jos menui buvo artimesni ir objektyvūs tik atsitiktinai užklydę žmonės, neturį priešiškų vietinės nutautusios dvarininkijos klasinių tradicijų ir interesų. Atsitiktinumo momentas, būdingas tiek Kristinos, tiek ir architekto paveikslui, rašytojo taikliai panaudotas pabrėžti nacionaliniam dvaro priešiškamui lietuvių liaudies atžvilgiu, taip pat ir išryškinti, kaip glaudžiai tasai priešiškas siejosi su klasinėmis feodalinės dvarininkijos pozicijomis. Aiškindamas nacionalinį dvaro priešišumą klasiniais feodalių interesais, rašytojas parodė, kad tą priešišumą iš esmės kurstė ne dvaro persiėmimas svetima kultūra, ne kultūrų susidūrimas, bet klasinis antagonizmas. Dvaro paveikslu rašytojas atskleidė, kad lietuvių liaudies kultūros užimas buvo viena engimo priemonių.

Nacionalinių dvaro ypatybių nušvietimu A. Vienuolio kūrinys lietuvių kritinio realizmo prozoje gana reikšmingas. Nacionalinis aspektas iki tol dar nebuvo pakankamai panaudotas feodaliniam dvarui pasmerkti, parodyti jo svetimumą lietuvių liaudžiai. Galima sakyti, kad iki A. Vienuolio apysakos nacionalinė feodalinės dvarininkijos prigimtis mūsų kritinio realizmo literatūroje nebuvo iki galo įsisąmoninta, nors nacionalinis dvaro priešiškas gana ryškiai atsispindėjo ne viename demokratinės literatūros kūrinyje. Žemaitės, Lazdynų Peledos, J. Biliūno ir kitų demokratių rašytojų kūryboje dvarininkija daugiausia smerkiama dėl klasinio išnaudojimo, demoralizuojančios jos įtakos; nacionalinis aspektas jei ir yra, tai jis palyginti nestiprus. Kurdamas sintetinį feodalinio dvaro paveikslą,

pavaizduodamas to dvaro istoriją, rašytojas negalėjo nepaliesiti dvaro nacionalinio priešiško temos. Plačiai atskleidžiamas nacionalinius dvaro bruožus, susiedamas juos su klasine dvarininkijos prigimtimi, rašytojas esmingai praplėtė ne kartą vaizduotos klasės paveikslą, paryškino bendrą socialinę jos charakteristiką. Tuo pačiu jis praskleidė reikšmingus lietuvių liaudies istorijos momentus — dvaro darytą lietuvių kultūros vystymuisi skriaudą, taip pat liaudies kovą dėl nacionalinės kultūros.

A. Vienuolio sukurtas feodalinio dvaro paveikslas šalia Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūrinių priklauso prie pačių ryškiųjų šios tematikos paveikslų lietuvių kritinio realizmo prozoje. Nedaug teturime kūrinių, kuriuose taip giliai būtų suprasta feodalinė dvarininkija, kuriuose taip ryškiai būtų parodytas ne vienas dvaro santykių su lietuvių liaudimi aspektas. Vertindamas dvarą, rašytojas ištisai laikosi ankstesnės demokratinės kritinio realizmo pozicijos. Tiek feodalinis praeities dvaras, tiek ir jo atplaišos, išlikusios iki XX a. pradžios ir besigiminiuojančios su baudžiavos laikų dvaru, A. Vienuolio parodomi kaip nesutaikomi klasiniai ir nacionaliniai lietuvių liaudies priešai. Visuomeninio Lietuvos gyvenimo baruose rašytojas nepalieka dvarui jokios vietos ir pasmerkia jį žūti. Toks rašytojo nusistatymas yra ne tik liaudies praeities kovų su feodalinio dvaru apibendrinimas, ne tik literatūrinių tradicijų rezultatas, bet ir konkrečių to meto socialinių-politinių sąlygų padarinys. A. Vienuolio apysaka išaugo ir subrendo tuo metu, kai lietuvių liaudis kovojo su pilsudskine Lenkija, bandžiusia ginklu paneigti Lietuvos valstybingumą, nacionalinio liaudies savarankiškumo siekimus. Vienas svarbių tos kovos rezultatų buvo senojo, feodalinio dvaro sutriuškinimas, nes tasai dvaras, be kita ko, buvo pagrindinė Lenkijos imperialistų atrama Lietuvoje. „Šlėkta“ čia buvo aktyvi lenkų ponų talkininkė, dalyvavusi organizuojant Lietuvoje sukilimus (POW veikla), padėjusi jiems grobti (Vilniaus krašto užgrobimas) ir t. t. Ir tai ji darė ne veltui. Tuo ji stengėsi išlaikyti savo dvarus ir dvarelius, kurių žemę vis atkakliau valstiečiai reikalavo išdalyti ir kuriuos buržuazija buvo priversta galų gale apkarpyti ar visai išparceliuoti.

Prieš tokius socialinius-politinius dvaro siekimus konkrečiai ir nukreiptas A. Vienuolio „Vėžys“. Aukščiau nurodyti „šlėktos“ bruožai, jos socialinės tendencijos atsispindi pačioje apysakoje (taip pat pakartotinai pasirodo ir romane „Prieš dieną“ — šlėktelių Sadukevičių paveiksluose): paskutinis Put-Putarleckių palikuonis kaip tik ir yra tokių tendencijų atstovas. Tačiau, ne betarpiškai tas tendencijas demaskuodamas, A. Vienuolis atsiliepė į to meto socialinius-politinius klausimus — toms tendencijoms čia skirta gana maža vietos. „Vėžyje“ sukurtas dvaro paveikslas daugiausia vaizduoja istorinį baudžiavos laikų dvarą. Šie praeities dvaro vaizdai ir išreiškė konkrečią apysakos kritinio realizmo socialinę-politinę prasmę. Praeities dvaro kritika „Vėžyje“ tuo pačiu reiškė dvarininkijos, talkininkavusios lenkų imperialistams ir besikėsinusios į lietuvių liaudies nacionalinio savarankiškumo siekimus, pasmerkimą. Tokią prasmę ta kritika įgijo pirmiausia todėl, kad A. Vienuolis naujųjų laikų dvarą susiejo su praeities, baudžiavos, dvaru labai stipriais giminytės ryšiais ir parodė, jog lietuvių liaudžiai tasai dvaras liko toks pat priešiškas, kaip ir anais nežabotos savivalės laikais, jog tą priešiškumą jis betarpiškai paveldėjo iš anų laikų dvaro. Todėl senojo dvaro charakteristika „Vėžyje“ tuo pačiu yra ir XX a. pradžios dvaro charakteristika.

Tuo būdu feodalinio dvaro kritika A. Vienuolis atspindėjo lietuvių liaudies siekimą kovoti su dvaru, su jo priešiška veikla; savo kūriniu rašytojas apibendrina ilgametės lietuvių liaudies kovos tradicijas. Visuomeninis-politinis rašytojo kryptingumas, jo demokratiškumas apsprendė apysakos kritinio realizmo pobūdį, ryžtingą, visapusišką dvaro neigimą.

Plati dvaro charakteristika „Vėžyje“ rodo subtilų rašytojo meną iškelti reikšmingas socialines problemas individualiu gyvenimo paveikslu, istorinius liaudies ir dvarininkijos santykius parodyti per asmeninius santykius, žmonių pergyvenimų, jų likimo vaizdais pateikti kritinį dvaro įvertinimą. Tai ypač matyti grafišės Kristinos paveiksle, kurio sukūrimas bei įkomponavimas į kūrinio konfliktą leido rašytojui daug pasakyti apie feodalinį dvarą, išryškinti jo socialinį pobūdį per gana subtilius vidaus gyvenimo atvejus.

Kaip matėme, tiek klasinė, tiek nacionalinė lietuvių liaudžiai dvaro daryta skriauda atskleidžiama per grafišės Kristinos tragediją. Apysakoje ne liaudis nukenčia nuo „šventųjų“ dvaro tradicijų, o kenčia ir žūva baudžiauninkams jaučianti simpatijas, toms tradicijoms svetima jaunoji grafišė. Tragiškieji šio veikėjo likimo motyvai rašytojo taikliai panaudoti dvaro nežmoniškumui nušviesti, parodyti, kaip klasiniai dvaro interesai prasilenkia su bet kokių žmoniškumu, koks amoralus tų interesų pobūdis. Kristinos tragedija — tai kaltinamasis aktas feodaliniam dvarui. Dvaro tradicijos čia iškyla visu savo žiaurumu. Grafišė Kristina — savas žmogus, dvaro atstovas, besinaudojās visomis klasės privilegijomis ir gėrybėmis. Tačiau užtenka jai savo simpatijomis pasirodyti ne to lizdo paukščiu, ir didžiulė neapykanta užgriūva ant jos galvos, nors ji ir tos pačios dvarininkų šeimos narys. Net šeimyninio gyvenimo nesėkmė, kaip matėme, pačiu lemtingiausiu būdu prislegia ją, kaip ilgus metus susiklosčiusių įpročių ir tradicijų rezultatas. Dvaras sunaikina savo šeimos atstovą, išdrįsų (nors ir gana pasyviai) nepaklusti jo žiauriam režimui. Jis nelaiko nusi kaltimu pražudyti savą žmogų, jei šis nukrypsta nuo tos aplinkos įpročių. Čia sustoja veikę visi šeimos moralės principai. Jei su šeimos nariu buvo taip pasielgta, tai galima gerai įsivaizduoti, kaip žiauriai tas dvaro priešiskumas turėjo liesti baudžiauninkus — tiesioginius dvaro priešus, neginamus jokių privilegijų.

Kristinos tragedijoje A. Vienuolis istoriškai atskleidė feodalinės dvarininkijos, kaip klasės, psichologiją, atsiradusią engiant baudžiauninkus, stengiantis juos išlaikyti savo rankose. Ši psichologija būdinga ne apskritai bajorijos ir baudžiauninkų santykiams, bet atspindi konkretų abiejų klasių santykių laikotarpį. Kristinos sunaikinime jaučiamos kraštutinės dvaro priemonės išlaikyti savo pozicijas. Kova tiek įtempta, kad bajorija priversta kovoti ne tik su atviru priešu, bet ir su besiskverbiančiomis į dvarą priešiškomis tendencijomis. Nesunaikines simpatijų baudžiauninkams savo viduje, dvaras negali sėkmingai kovoti nė tiesioginės kovos. Put-Putarleckių dvaro klestėjimas yra kartu ir jo žlugimo pradžia todėl, jog priešiškos tendencijos, kovojančios už dvaro sienų, jau prasiskverbė net į jo vidų.

Kristinos tragedija ir iškyla tokiaime to meto klasių kovos fone. Šiuo požiūriu Kristina — iki kraštutinumo įtemptų dvaro santykių su liaudimi auka. Patekusi tarp dviejų stiprių jėgų ir būdama abiejose pusėse, ji turėjo žūti. Kilmės ir šeimos ryšiais susieta su dvaru, o savo širdimi — su kita kovojančia puse, ji buvo sunaikinta kaip dvarui svetimas, tačiau nuo jo negalys atitrūkti žmogus.

Su dideliu psichologiniu nuoseklumu atskleista individualaus Kristinos charakterio ir aplinkos sąveika. Tiek aplinkoje, tiek ir pačios Kristinos charakteryje glūdi jos tragedija. Simpatizuodama baudžiauninkams, juos užtardama ir gindama, ji veikia pagal savo charakterį, įsitikinimus, tiksliau, humaniškus nusiteikimus, tuo pačiu neturėdama tikslo pakenkti dvarui, griauti jo pamatų. Nepažindama sąlygų ir į jas nesigilindama, ji gina liaudį, tuo pačiu manydama daranti gera ir dvarui. Tokiu prieštaravimu ir pagrįstas jos charakteris. Tuo tarpu dvarui nerūpi jos naivios gerosios intencijos, jis atvirai žiūri į baudžiauninkus ir mato, kokią didelę

žalą daro Kristinos simpatijos dvaro pozicijoms, jo ateičiai. Toks žmogus dėsningai turėjo žūti, nes jis savyje turėjo tuos neišsprendžiamus prieštaravimus, kurie sudarė dvaro ir liaudies klasinės kovos pagrindą.

Tas vidinis Kristinos prieštaravimas ir sudaro jos puikiai individualizuoto charakterio pagrindą. Tai istoriniai-psichologiniai charakterio apmatai, kuriuos rašytojas ataudžia konkrečių buities vaizdų medžiaga. Kristinos charakteris — tai ne rašytojo pažiūrų, jo idealų ruporas, tai gyvo žmogaus paveikslas, žmogaus su savo mintimis, jausmais ir pergyvenimais; jos simpatijos lietuvių liaudžiai tai ne kokių nors teorijų, logiškų įsitikinimų rezultatas, tai švelnaus humaniško žmogaus užuojauta, noras padėti baudžiauninkams, sušvelninti jų padėtį. Nors A. Vienuolis, kurdamas šį šviesų paveikslą, nesigilina į Kristinos pergyvenimus, tačiau kartais paprastu brūkštelėjimu atkuria nelinksmas jos mintis, sunkią dvasios būklę. Gyvą žmogų matome Kristinoje jos kivirče su Burbienne, nors ir pridengtame aristokratiško mandagumo formulėmis (p. 49—52). Iš šios meistriškai sukurtos scenos matyti Kristinos noras sulaukyti vyrą nuo neapgalvotų žingsnių, asmeninės laimės troškimas, neapykanta įžūliai viešniai, griaušančiai jos gyvenimą.

Ir vis dėlto grafiene Kristina — negyvenimiškas ir netipiškas žmogus dvaro aplinkoje. Visą savo trapią struktūrą ji nepanašinėja į vieną Put-Putarleikių dvaro atstovą. Jos charakterio prieštaravimai plaukia ne iš praktiško žmogaus veiklos, bet iš tolimos gyvenimiškiems reikalams prigimties. Neatsitiktinai jai visiškai svetimi dvaro reikalai. Jei ji būtų grafiinės Barboros vietoje arba norėtų suprasti, kuo dvaras laikosi, ji, be abejo, kitaip žiūrėtų į santykius su baudžiauninkais, į nusistovėjusias dvaro tradicijas.

Kristinos paveikslas kuriamas, naudojant išskirtines charakterio ypatybes. Jame A. Vienuolis išryškina kaip tik tokius bruožus, kurie vaizduojamoje aplinkoje visiškai nesutinkami ir svetimi. Tuo grindžiamas ir veikėjų konfliktas. Rašytojas čia vysto savo ankstesnius charakterio kūrimo principus. Kristinos paveikslas išryškina būdingą A. Vienuoliui — kritiniam realistui — stiliaus ypatybę, pirmą kartą jo kūryboje pasirodžiusią „Paskenduolėje“, iškilusią „Vėžyje“, taip pat pasireiškusių ir vėlesniuose kūriniuose. Ši ypatybė rodo, kad rašytojo akį traukė išskirtinumo romantika, visada teikianti stipraus kontrasto galimybes; visus panašius principu sukurtus herojus jis apgaubia šilta nuotaika, tuo sudarydamas priešingos tikrovės ir tokio veikėjo paveikslo šviesos kontrastą. Šį kontrastą A. Vienuolis visada iki galo panaudoja kritiškam tikrovės įvertinimui išreikšti; „Vėžyje“ jis taip pat yra viena iš stiprių konstruktyvių meninių priemonių dvarui pasmerkti.

\* \* \*

Lietuvių kritinio realizmo prozoje A. Vienuolio apysaka „Vėžys“ išsiskiria ryškiu feodalinės dvarininkijos žlugimo atkūrimu, jos irimo proceso nužymėjimu. Apžvelgus visą to meto ir ankstesnę lietuvių prozą, sunku surasti kūrinių, kuriame žlugimo motyvai būtų taip išplėtoti ir jiems teikiamas toks didelis idėjinis-meningis krūvis, kaip šioje apysakoje. Šie motyvai čia ypač tikslingai naudojami pasmerkti tiems, „kurie nepaliko pėdsako, kad žmonės buvo“ (p. 87).

Siužeto pagrindu imti žlugimo motyvus ir jais reikšti kritinį požiūrį — nebe pirmą kartą A. Vienuolio naudojamas principas. Ankstyvojo laikotarpio kūriniuose jis dažnai sutinkamas. Kritiškai vertindamas inteligentų nutolinimą nuo liaudies, sumiescionėjimą, rašytojas atskleidžia jų moralinį nusmukimą arba, norėdamas parodyti, kad klerikalų luomo normos nesutinkamos su žmogaus prigimtimi, — nužymi veikėjo žlugimo perspektyvą

(„Užžėlusiu taku“). Tokius siužeto organizavimo principus rašytojas dar toliau plėtoja „Inteligentų palatoje“, atkurdamas carinių biurokratų žlugimą. Palyginus su apsakymais, minėti siužetiniai motyvai čia kur kas ryškesni. Nauji tokio siužetinio sprendimo bruožai atsiskleidžia „Vėžyje“, kur jie pasižymi dideliu nuoseklumu, stipria menine jėga. Visa apysaka prieš mūsų akis iškyla kaip reljefinga feodalinio dvaro žlugimo Lietuvoje kronika. Žlugimo motyvai čia dominuoja. Apysakos veiksmas faktiškai prasideda tuo momentu, kai dvare jau pasirodo smukimo žymės. Pačiuose klestinčio dvaro atstovuose rašytojas įžiūri dvaro žlugimo tendencijas, kurios vėliau įgauna vis didesnę griaujamą jėgą. Apysakoje beveik visiškai nėra parodyta dvaro kilimo, jo stiprėjimo. Sekdamas laipsnišką dvaro smukimą, A. Vienuolis taip komponuoja vaizdus, kad žlugimo momentai atsидuria pirmame plane; visi vėlesni dvaro atstovai pažymėti aiškiu žlugimo, degeneracijos antspaudu.

Visa tai yra svarbios vaizdų tipizavimo ypatybės. Jas nurodyti — reiškia iškelti būdingus A. Vienuolio apysakos kritinio realizmo bruožus. Ne mažiau svarbu išsiaiškinti žlugimo vaizdų motyvavimą: atskleisti A. Vienuolio nurodomas dvaro žlugimo priežastis, nušviesti socialinį tų priežasčių pobūdį. Tai padės suprasti ne tik apysakos realizmo ypatybes, bet apskritai ir kai kuriuos A. Vienuolio kūrybinio metodo momentus.

Ištisai vaizduodamas dvaro vidaus gyvenimą, A. Vienuolis ir žlugimo pradų ieško pačiuose feodalų klasės atstovų charakteriuose, individualiose tų charakterių ypatybėse ir per jas išryškina pagrindinius socialinius dvaro irimo momentus. Čia ir slypi visa dvaro žlugimo vaizdų „Vėžyje“ meninė vertė. Grafo Marijono paveikslu prasideda feodalų žlugimo linija, pasibaigianti galutiniu dvaro suirimu ir išnykimu. Juo prasideda ir dvaro atstovų degeneracija.

Baudžiauninkų išnaudojimu suklestėjęs dvaras slepia savyje ir parazitisko gyvenimo išugdytus savęs naikinimo nuodus. Grafo Marijono charakteris — parazituojančio dvaro produktas. Tvirta Barboros ranka valdomame dvare Marijonas išaugo, nejausdamas jokių suvaržymų. Pomėgiams ir lengvam gyvenimui linkusią jo prigimtį nevaržė jokie materialiniai apribojimai. Dvaras klestėjo, ir Marijonas galėjo naudotis jo gėrybėmis, plačiai gyventi. Turtinga ir garsi grafų giminė sudarė sąlygas jam sukti aukštojoje visuomenėje, naudotis jos malonumais, visiškai nesirūpinant tikroju lengvo gyvenimo šaltiniu — dvaru. Tokia aplinka, toks gyvenimo būdas negalėjo išugdyti tvirtos valios ir griežtų principų. Marijonas lengvabūdiškai švaisto motinos sukauptus turtus. Moralinis palaidumas, lengvo gyvenimo įpročiai jo charakteryje susilieja su abejingumu dvaro reikalams. Jei Barbora karštai reaguoja į Kristinos simpatijas baudžiauninkams, matydama čia didelį pavojų dvarui, tai Marijonas, kaip matėme, gana šaltai žiūri į žmonos nusiteikimus. Pritardamas motinai, jis nesirūpina, kaip visa tai būtų galima ištaisyti, sulaukyti žmoną nuo dvarui žalingų nuotaikų ir t. t. Šiame lengvabūdiškume gerai matyti abejingumas dvaro reikalams, paviršutiniškas požiūris į dvarą, į jo santykius su baudžiauninkais. Marijono charakteryje pasireiškia jau gerokai atrofavęsis (palyginti su jo motina) savo materialinės egzistencijos pagrindų suvokimas. Marijonui tolimai sunki kova dėl dvaro klestėjimo, jis jau menkai jaučia ryšį, esantį tarp gerovės ir kovos už tą gerovę, bent nejaucia reikalo ją suvokti. Tokį jį suformavo pati dvaro aplinka. Lengvabūdiški Marijono poelgiai kaip tik ir rodo būdingą, dvaro žlugimą pranašaujančią tendenciją — atitrūkimą nuo konkrečių reikalų, norą jų išvengti.

Kristinos simpatijų paskatinta baudžiauninkų kova prieš dvarą rodo, kad dvaras stovi ant parako sandėlio, kuris kiekvienu metu gali sprogti. Tuo tarpu garsiųjų Put-Putarleckių įpėdinis neturi nei noro, nei sugebė-

jimo dvarą išlaikyti bent tokį, kokį paveldėjo. Jei Barbora dvarą laikė dar senaisiais, žiaurumu pagrįstais metodais, tai sūnus Marijonas neturi nė tų charakterio duomenų, kurie būtini, norint naudoti senus metodus, o naujų ieškoti neleidžia toje pačioje dvaro aplinkoje susiformavę charakterio bruožai — abejingumas ir lengvabūdiškumas. Dar Barbora gyvai esant, jis ne tik nerodo palinkimų išsaugoti klestintį dvarą, bet jau pradeda švaistyti motinos sukrautus turtus.

Dvaro paveldėtojo Marijono charakteryje aiškiai užrašytas dvaro irimo perspektyvos. Socialiniai irimo momentai čia ryškiai atsispindi individualiose jo charakterio ypatybose. Kastinis dvarininkijos uždumas, naudojimasis baudžiauninkų sukrautomis gėrybėmis pavertė dvaro atstovus tokiais, jog jie ėmė griauti, to nenorėdami, dvarą iš vidaus. Put-Putarleckių dvaro irimas aukščiausio klestėjimo laikotarpiu prasidėjo vidiniu puvimu.

Klestinčio dvaro paveiksle užrašytas dvarininkijos žlugimo perspektyvas, A. Vienuolis, vaizduojamas vėlesnės Put-Putarleckių kartos, neduoda platesnių degeneruojančių dvarininkų paveikslų ir dvaro vaizdų. Jie ir nereikalingi. Dvaras rieda nuolatinio smukimo linkme. Jis tebelieka priešiškas ir svetimas lietuvių liaudžiai. Suaugęs su savo praeities tradicijomis, jis dėsningai paveldi iš ankstesnių kartų visus smukimo bruožus, kurie tolydžio vis stiprėjo. Grafo Marijono charakterio ypatybės, reiškiančios dvaro degeneracijos pradžią, toliau išsiplėtoja jo palikuonių, ypač „Aleksiondros“ ir kitų dvaro atstovų, charakteriuose. Silpnavaikiškumas ir lengvabūdiškumas čia nuosekliai išauga į moralinį menkumą ir net silpnaprotiškumą. Jei Marijonas nuo praktinių dvaro reikalų buvo atitolęs daugiau dėl savo lengvabūdiškumo, tai grafo Aleksandro charakteryje tas pats lengvabūdiškumas jau dėsningai virsta silpnaprotiškumu. Marijonas nesirūpino dvaru, nes mažai teturėjo noro jį rūpintis, tuo tarpu palikuonys, ir norėdami negalėtų jį rūpintis. Iš ankstesnių kartų, kaip tradiciją, jie paveldėjo lengvo gyvenimo įpročius ir nuosekliai jų laikėsi, o tradicija tapo parazitiškas gyvenimas, nutolimas nuo kasdieninių praktiškų reikalų dėsningai atrofavo ir taip ne per didžiausius protinius parazitiškos klasės atstovų sugebėjimus.

Kaip matome, A. Vienuolį „Vėžyje“ domina, kaip parazitiškas feodalinės dvarininkijos gyvenimo būdas veikia ją pačią. Kitaip sakant, rašytojas domisi *grįžtamuoju* parazitiško gyvenimo poveikiu dvaro žlugimui. Tai vaisingas temos sprendimo aspektas, leidęs rašytojui atskleisti naujų visuomeninių dėsningumų, nagrinėjant žlugimo problemą. Rašytojas parazitiškumu įtikinamai paaiškina vis didėjančią moralinį-fizinį dvaro atstovų išsigimimą. Tomis pat priežastimis jis paaiškina ir ekonominį dvaro nušikurdimą. Visa tai labai konkrečiai atskleidžia dvaro irimo procesą, kečiais atžvilgiais išryškina feodalinės dvarininkijos parazitiškumo vaidmenį jos smukimui ir galutiniam išnykimui, teikia šiam procesui gyvenimišką pavidalą. Apskritai parazitiškumas apysakoje iškyla kaip pats svarbiausias dvaro žlugimo akstinas. Visais kūrinių vaizdais A. Vienuolis parodo, kad dvarą sužlugdė jo paties parazitiškas gyvenimo būdas. Tai viena iš pačių žymiausių rašytojo idėjų-atradimų, padarytų apysakoje, nagrinėjant feodalinės dvarininkijos žlugimo istoriją. Ji apima visą A. Vienuolio kūrinį, didėle dalimi nulemdama jo idėjinio turinio, taip pat ir jo struktūros savitumą.

Dvaro parazitiškumo bruožai lietuvių literatūroje jau buvo pastebėti ir iškelti kritinio realizmo anksčiau. Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, taip pat ir kitų realistų kūryboje šie dvaro socialinės charakteristikos bruožai seniai jau buvo tapę demokratinės literatūros nuosavybe. Tas pats kritinis realizmas buvo užčiuopęs ir ryšį tarp dvaro parazitiškumo bei jo degenera-

cijos, ekonominio irimo. Tai ypač aiškiai matyti kūriniuose, sukurtuose po pirmojo pasaulinio karo, kur vis įdėmiau vaizduojamas dvaro merdėjimas ar jo žlugimas (Lazdynų Pelėdos „Ponas Dramblevičius“ ir kiti kūriniai, taip pat Vaižganto „Pragiedrulių“ dvarininko Sviestavičiaus paveikslas ir kt.). Tačiau visa tai buvo tik atskiros užuominos, atskiros tendencijos, dar nesusikristalizavusios į aiškią idėją, neįgavusios griežtos formos. Gana ryškia feodalinio dvaro žlugimo koncepcija, kuria pasižymi A. Vienuolio apysaka, rašytojo pirmtakų kūrybos tendencijos tiek išplėtojamą, jog sudaro tos žlugimo koncepcijos branduolį. A. Vienuolis „Vėžyje“ žengia didelį žingsnį į priekį, suteikdamas toms tendencijoms išbaigtą idėjinę-mėninę išraišką.

Nors ir ankstesnėje demokratinėje literatūroje iš dvaro buities vaizdų neretai ryškėdavo jo parazitiškumo ir smukimo reiškiniai, bet ne visada būdavo atskleidžiamas tų reiškinų tarpusavio ryšys, jų priklausomybė, nes rašytojus dažniausiai domindavo tie reiškiniai kaip kompleksas, būdingas žlungančiai dvarininkijai, o ne kaip dėsningumas, ne kaip priežastis ir pasekmė. A. Vienuolio kūryboje, kaip matėme, parazitiškumo ir smulkimo ryšys įgyja dėsningumo pobūdį. Neatsitiktinai tas ryšys čia suvokiamas kaip tam tikra idėja, kuria vadovaujamasi, apžvelgiant istorinį dvaro žlugimo procesą, išryškinant jo priežastis. Tai vienas iš bruožų, būdingų A. Vienuolio apysakai.

Lyginant „Vėžį“ su kitais panašios tematikos kūriniiais, iškyla kitas svarbus momentas. Ankstesnėje literatūroje, taip pat iš dalies ir vėlesnėje, dvaro parazitiškumas traktuojamas daugiau kaip tam tikras buities, kasdieninio gyvenimo bruožas, nesiejant jo su istoriniu dvarininkijos vystymusi. Tai ir suprantama, nes iki A. Vienuolio feodalinio dvaro tema beveik ištiesai lietė kasdieninės dvaro buities, jo santykių su valstiečiais klausimus, o dvarininkijos istorinio vystymosi klausimais beveik nesisidomėjo. A. Vienuolis apysakoje dvaro parazitiškumą traktuoja kaip tam tikrą istorinį veiksnių, suvaidinusių feodalinį liekanų žlugimo istorijoje vieną žymiausių vaidmenų. Kitaip sakant, rašytojas anksčiau literatūroje iškeltam bruožui suteikia istorinio faktoriaus prasmę.

Sie apysakos bruožai, rodantieji ankstesnio kritinio realizmo tendencijų išsiplėtojamą ir pagilėjamą A. Vienuolio kūryboje, liudija, kaip aiškiai rašytojas suvokė dvarininkijos gyvenimo būdo bei jos žlugimo ryšį, ir apskritai socialinės padėties ir žlugimo dialektiką. Jie taip pat atskleidžia žlugimo temos sprendimo naujumą. Jie rodo, kad apysakoje stengiamasi užčiuopti vidinius dvaro irimo stimulus. Ne be reikalo čia svarbiausia domimasi vidiniu dvaro puvimu, neatsitiktinai „Vėžys“ — vidinio feodalinės dvarininkijos puvimo istorija. Tokią kūrinio kryptį rodo ir simboliškas pavadinimas, akcentuojąs ne išorinius dvaro žlugimo faktorius, bet vidinius. Rašytojas čia naujai sprendžia dažname jo kūrinyje sutinkamą žlugimo problemą. „Inteligentų palatoje“, atkurdamas carinių biurokratų žlugimą, A. Vienuolis svarbiausią reikšmę skiria istorinių įvykių poveikiui atskleisti. Žandaras Žuravliovas ir generolas Lisicinas žlunga istorinių įvykių pasmerkti. Jų likimą iš esmės sąlygoja išoriniai faktoriai. Ir „Vėžyje“ A. Vienuolis reikšmės teikia istoriniams įvykiams, suvaidinusiems tam tikrą vaidmenį feodalinės dvarininkijos žlugimo istorijoje. Apysakoje daugiau ar mažiau paliesti 1863 m. sukilimo, 1905 m. ir 1917 m. revoliucijų, pasaulinio karo, buržuazinės žemės reformos ir kiti įvykiai ne tik sudaro pasyvų foną, bet leidžia pakankamai suprasti, kad išoriniai veiksniai daug lėmė išnykstant dvarui. Tačiau rašytoją čia domina kitos priežastys. A. Vienuolio realizmas „Vėžyje“ praturtėja gilia vidinių žlugimo priežasčių analize. Tuo ir išsiskiria ši apysaka iš kitų rašytojo ankstesnio ir to laikotarpio kūrinių, kuriuose nors ši analizė ir yra, bet ji nepalyginamai menkesnė.

Vidinių žlugimo priežasčių analize A. Vienuolio apysaka yra vienintelis tokio pobūdžio kūrinys lietuvių literatūroje, lietusioje dvaro temą.

Reikia pasakyti, kad jau „Vėžyje“ randami tie pagrindiniai vaizdavimo principai, kuriuos rašytojas panaudos „Puodžiūnkiemyje“, piešdamas buržuazijos atstovų žlugimą. Šiame po poros dešimčių metų parašytame romane autorius taip pat labiausiai domina, kaip visus Jono Puodžiūno planus, jo viltis, jo dvarą sugriauna vidiniai veiksniai. Juk Puodžiūnas bankrutuoja dar gerokai prieš kumečių mitingą, reiškiantį galutinį dvaro žlugimą. Ir bankrutuoja jis pirmiausia ne dėl kokių nors išorinių veiksnių, ne dėl politinių įvykių, bet todėl, kad jo paties nustatyta tvarka, jo principai, siekimai pradeda duoti visiškai priešingus rezultatus, negu jis laukė. Puodžiūnas pirmiausia pats yra savo bankroto kaltininkas. Jo principai nepermaldaujama gyvenimo logika atsikreipia prieš jį patį ir sužlugdo.

Toks žlugimo problemos sprendimas tiek „Vėžyje“, tiek vėlesniuose A. Vienuolio kūriniuose labai būdingas rašytojo kūrybai. Jis reiškia svarbią A. Vienuolio realizmo kryptį — kritikuoti išnaudotojišką visuomenę iš vidaus. Tai vidaus kritika, vidinių gyvenimo principų pasmerkimas. Tokia kryptis visiškai nereiškia A. Vienuolio realizmo susiaurėjimo. Priešingai, ji atskleidžia vieną stipriausių rašytojo talento pusių. Gilindamasis į išnaudotojiškos visuomenės vidinių gyvenimo principų turinį, rašytojas gerai apčiuopia jų gyvenimišką logiką, mato jų pražūtingumą tiems, kurie tų principų laikosi ir juos gina.

Kuo paaiškinti tą jėgą, kuria pasižymi žlugimo vaizdai, kai rašytojas į pirmą vietą kelia vidinės žlugimo priežastis? Kodėl vidinių gyvenimo principų kritika kūriniuose įgauna visuotinę socialinio pasmerkimo prasmę? Ta jėga pirmiausia paaiškinama tuo, kad vidinės žlugimo priežastys reiškia ne ką kitą, kaip socialines priežastis. Vidinių principų kritika įgyja visuotinę prasmę todėl, kad tie principai reiškia socialinę vienos ar kitos visuomeninės grupės charakteristiką, jos santykius su liaudimi. Visos šios A. Vienuolio realizmo ypatybės pirmiausia ir atsiskleidžia „Vėžyje“.

Kaip matėme, dvaro parazitiskumą apysakoje rašytojas traktuoja kaip žlugimo faktorių. Tačiau tas parazitiskumas apysakoje išsyla kaip vienas svarbiausių dvaro socialinės charakteristikos bruožų ir galų gale jis reiškia konkrečius dvaro santykius su lietuvių liaudimi. Vadinasi, platus dvaro irimo ir jo žlugimo paveikslas (kuriuo ir galima laikyti visą apysaką) motyvuojamas dvaro socialiniais bruožais, jo santykiais su lietuvių liaudimi. A. Vienuolis žlugimą rodo kaip tam tikrų dvaro santykių su liaudimi rezultatą. Taigi ekonominis dvaro smukimas, jo atstovų degeneracija ir galutinis jo išnykimas „Vėžyje“ rašytojo paaiškinami feodalinio dvaro priešišku lietuvių liaudžiai. Tai dvaro žlugimo koncepcija. Ji sudaro tvirtus apysakos realizmo pagrindus, daug ką paaiškindama kūrinyje. Rašytojo kūrybai ji gana būdinga.

Nesunku pastebėti, kad ši koncepcija bendriausiais bruožais siejasi su kai kuriomis ankstesnių A. Vienuolio apsakymų idėjomis. Nuo pat savo kūrybos pradžios rašytojas dažnai kėlė atskiro žmogaus ir liaudies santykių problemą, neretai vaizduodamas, kaip inteligentijos atstovai, nutolę nuo liaudies, morališkai smunka ir žlunga. Mintis, kad nusigrįžimas nuo liaudies, nutolimas nuo jos, svetimumas jai yra moralinio ir net fizinio smukimo bei žlugimo priežastis, dažnai sutinkama rašytojo ankstesniuose kūriniuose, pradedant „Užkeiktais vienuoliais“, apsakymu „Grįžo“ ir kt. Ši mintis pereina per daugelį A. Vienuolio kūrinių, nulemdama visuomeninę kritinį jų patosą. Ryškiausiai tuo laikotarpiu autorius ją išvysto apysakoje „Vėžys“. Galima sakyti, ji čia išplėtojama iki loginių galimybių ribos, tapdama ryškia istorine-filosofine rašytojo koncepcija. Apysakoje labai aiškus ankstesnių rašytojo minčių subrendimas. Atkurdamas

„Vėžyje“ socialinius reiškinius, A. Vienuolis minėta mintimi remiasi kur kas plačiau, išreiškia ją kur kas giliau, negu ankstesnėje kūryboje. Jei inteligentus vaizduojančiuose apsakymuose kartais rašytojas prievarta žlugdydavo savo herojus už jų nutolinimą nuo liaudies, sumiesčionėjimą, darydavo juos prievarta nelaimingus, tai „Vėžyje“ dvaro žlugimo vaizdavimas yra nepalyginamai didesnės meninės jėgos. Galima neperdedant sakyti, kad siužetiniai žlugimo motyvai niekur iki tol A. Vienuolio kūryboje nebuvo įgiję tokios klasiškos išraiškos ir įtikinamumo. Ir tos jėgos šaltinių reikia ieškoti ne kur kitur, o kaip tik dvaro santykių su lietuvių liaudimi analizėje. Ir tai suprantama. Dvaro žlugimą aiškindamas per feodalų santykius su liaudimi ir norėdamas tai įtikinamai meniškai parodyti, rašytojas tiems santykiams nušviesti privalo skirti nemaža dėmesio. Neatsitiktinai A. Vienuolio kūrinyje dvaro klestėjimo vaizdai skirta tokia svarbi vieta. Iš paviršiaus žiūrint, gali kartais atrodyti, kad šiam vaizdai net per daug skirta vietos, kad jis nepateisinamas viso kūrinio požiūriu. Iš tikrųjų juk A. Vienuoliui apysakoje rūpi iš esmės pavaizduoti irimo procesą, dvaro žlugimą, tuo tarpu kūrinyje gana plačiai atskleista jo klestėjimas, tuo tarsi nukrypstant nuo temos. Tačiau tai ne nukrypimas nuo temos, o labai apgalvotas meninis sprendimas, skirtas pagrįsti žlugimo motyvams, suteikti jiems meninio svorio, įtikinamumo. Klestėjimo vaizdas taip įkomponuotas, jog nuo jo meninės jėgos tiesiog priklauso ir dvarininkijos žlugimo motyvavimas. Klestinčio dvaro paveikslas, kaip matėme anksčiau, iškyla didžiulė A. Vienuolio talento jėga, originaliai išryškinama dvaro priešiskumas lietuvių liaudžiai, todėl apysakoje ypač stipriai meniškai išreikšti ir žlugimo motyvai, todėl ir rašytojo koncepcija, kad tam tikra socialinė grupė žlunga dėl savo priešiskumo liaudžiai, skamba čia ypač įtikinamai.

Nagrinėjant žlugimo motyvus „Vėžyje“, darosi aišku, kodėl ankstesniuose apsakymuose neretai pasitaikantieji panašūs motyvai dažnai neturi tokio kritinio patoso jėgos, kaip apysakoje, nors rašytojas ir skiria jiems nemaža dėmesio. Nepalyginamai silpnesnė jų meninė jėga todėl, kad rašytojas ne visada pakankamai pagrindžia juos veikėjų santykių su liaudimi analize, motyvuoja sociališkai, o kartu ir meniškai. Iš čia atsiranda veikėjo prievartinio žlugimo įspūdis, nepagrįsti poelgiai ir t. t. Nors „Vėžyje“ siužetiniams žlugimo motyvams pagrįsti skiriama labai daug vietos ir tie motyvai skamba pilna menine jėga, vis dėlto apysakoje pasitaiko anksčiau nurodytų trūkumų recidyvų. Kiekvienam, skaitančiam apysakos pabaigą, kurioje vaizduojama paskutinio grafo mirtis ir priešmirtinės dienos, krinta į akis, kad ji šiek tiek silpnesnė ir tarsi nupiešta ne ta įgudusia realisto ranka, kuri sukūrė klestinčio dvaro vaizdus, puikiai nužymėjo dvaro žlugimo kelią bei nutapė paskutinio Put-Putarleckio laidotuvių panoramą. Meninis vaizdas čia kiek netekęs visai apysakai būdingo sodrumo, pakeistas deklaracija. Grafas apsuptas įrodinėjimų, įtikinėjimų atmosfera, visai be pagrindo stengiantis priversti jį pasmerkti savo giminės praeitį, prašyti liaudies atleidimo, o galų gale ir padovanoti dvarą baudžiauninkų ainiams. Autoriaus valia grafas visa tai įvykdo, nors tai tiek gyvenimiškai, tiek ir meniškai nemotyvuotas dalykas. Feodalinės dvarininkijos lenkiškų tradicijų palikuonys ne tik niekada negalėjo susitaikyti su liaudimi, o tuo labiau pripažinti ją, bet neatleido net ir buržuazinės Lietuvos valdžiai už žemės reformą, kurios metu vis dėlto buvo atsižvelgta į tokių dvarininkų interesus. Įvesdamas gailėjimosi, atsiprašinėjimo ir atleidimo motyvus į savo šiaip darnios ir vieningos krypties kūrinį, A. Vienuolis ne tik prieštarauja ankstesniems rūstiems istorinių dvaro santykių su lietuvių liaudimi vaizdams, bet prieštarauja ir vėlesniam grafo laidotuvių vaizdai, kuriame vėl atgyja socialinis požiūris į dvarą, kuriame liau-

dis vėl iškyla kaip dvarininkijos vertintojas ir teisėjas. Grafas vėl traktuojamas kaip ilgai liaudį engusio dvaro palikuonis. Čia pasirodo, kad, nepaisant atsiprašinėjimo, susitaikymo, liaudis neužmiršo feodalinio dvaro padarytų skriaudų ir kad vertimas mirties patale gulintį grafą gailėtis ir atsiprašinėti už ankstesnes kartas yra nemotyvuotas ir neturi jokios prasmės<sup>2</sup>. Šis meninis lūžis apysakoje rodo, kad rašytojas nepajėgė išlaikyti nuoseklaus socialinio požiūrio į savo herojų ir pasidavė emocijoms. Tas lūžis, be kita ko, susijęs su idėjiniais-politiniais A. Vienuolio svyravimais. Rašytojas čia atidavė duoklę to laiko iliuzijoms buržuazinės valdžios atžvilgiu. Jau anksčiau tarybinė literatūros kritika yra nurodžiusi, kad A. Vienuolis „Vėžyje“ kiek pervertino buržuazinę žemės reformą<sup>3</sup>. Tuo metu jis nesavanaudiškai tikėjo, kad buržuazinė valstybė teigiamai išspręs daugelį pribrendusių liaudies gyvenimo problemų, išreikš liaudies valią ir patenkins jos ekonominius-socialinius poreikius. Kaip rodo kai kurie apsakos pabaigos epizodai, A. Vienuoliui buržuazinė žemės reforma — ne tik buržuazinio seimo aktas, bet ir pačios liaudies aktas. Neatsitiktinai apysakoje vaizduojama, kad buvusieji baudžiauninkų ainiai dalyvauja, vykdamas žemės reformą. Buržuazinę valdžią suprasdamas kaip liaudies valios vykdytoją, rašytojas ir verčia paskutinį feodalinio dvaro palikuonį pripažinti žemės reformą, buržuazinę valdžią, o tuo pačiu ir lietuvių liaudį.

Nurodytas idėjinis-meninis nesklandumas įneša tam tikrą disonansą, tačiau apskritai nesumenkina tos didžiulės kritinio protesto jėgos, kuria pasižymi feodalinės dvarininkijos žlugimo vaizdai „Vėžyje“. Nesugriaudamas aiškios ir teisingos kūrinio koncepcijos, tik apsilenkdamas su ja, šis nesklandumas savotiškai paryškina mums vieną svarbų šios koncepcijos momentą, t. y. pabrėžia, koks vaidmuo yra skiriamas liaudžiai. Juk „versdamas“ grafą gailėtis, atsiprašinėti, autorius tuo pačiu „verčia“ jį pripažinti tą pačią lietuvių liaudį, kuri kadaise buvo dvaro ujama ir niekinama. Apskritai dvaro žlugimo koncepcija „Vėžyje“ gana ryškiai praskleidžia A. Vienuoliui būdingą liaudies supratimą. Liaudies suvokimo požiūriu apysaka sudaro svarbų etapą A. Vienuolio kritinio realizmo kūryboje. Galima sakyti, po „Vėžio“ liaudies idėja rašytojo kūriniuose iki pat „Puodžiūnkiemio“ nedaug kuo tepraturtėja.

Apysakoje betarpiško liaudies vaizdo nėra, kūrinio konflikte ji nedalyvauja, platesnių jos veikėjų paveikslų taip pat nėra, tačiau, neperdedant galima tvirtinti, kad nė viename to laikotarpio kūrinyje rašytoją tiek nedomino liaudies problema, kaip „Vėžyje“. Daugelyje dvaro vaizdų liaudis jaučiama kaip reali ir rūsti jėga, be paliovos kovojanti su dvaru, stovinti prieš jį grėsminga jėga. Liaudies veikla čia pasiekia net vidinį, uždarą dvaro gyvenimą, įnešdama ten ardančių veiksmų. Dvaro vidaus konfliktas, išaugęs jo klestėjimo laikotarpiu, objektyviai yra liaudies santykių su dvarininkija sąlygotas. Liaudis čia sudaro realų socialinį konflikto pagrindą. Neatsitiktinai tas konfliktas yra toks svarbus dvarui, norinčiam išlaikyti savo pozicijas, atsispirti naujoms jėgoms. Grafienės Kristinos simpatijos reiškia lemtingai išaugusį liaudies vaidmenį. Dvarininkija ištiesai egzistuoja lietuvių liaudies sąskaita, todėl net menkiausias liaudies sujudėjimas graso jai. Grafienės Barboros kraštutinės priemonės, jos neapykanta tos pačios šeimos nariui dėl simpatijų liaudžiai kaip tik rodo, koks yra baisus ir grėsmingas griaujamasis liaudies poveikis dvarui ir kaip svarbu jį atremti. Dar savo klestėjimo laikotarpiu dvaras išgyvena lemtingas konvulsijas, stengdamasis išlaikyti liaudies spaudimą.

<sup>2</sup> Tai patvirtina ir toks faktas, kad, kai 1953 m. redakcijoje buvo pašalinti panašūs motyvai, kai kurios scenos, kūrinio vienybė beveik nenukentėjo.

<sup>3</sup> Zr. K. K o r s a k a s, *Literatūra ir kritika*, Vilnius, 1949, p. 195.

Liaudies, kaip reikšmingos socialinės jėgos, iškėlimas „Vėžyje“ gana reikšmingas dalykas, vertinant tai A. Vienuolio kritinio realizmo vystymosi požiūriu. Lietuvių liaudį rašytojas ne viename savo ankstesnių kūrinių yra išaukštinęs, orientavęs į ją savo veikėjus, siejęs jų prasmingo gyvenimo troškimus su liaudies gyvenimu ir t. t. Geriausias savo ankstesnės kūrybos puslapius A. Vienuolis yra paskyręs liaudies atstovų grožiui, jų moralinei jėgai išryškinti („Paskenduolė“). Tačiau liaudis, kaip socialinė jėga, besireiškianti šalia kitų istoriškai konkrečių jėgų, iki nagrinėjamosios apysakos rašytojo kūryboje dar nebuvo nušviesta. Liaudies suvokimo požiūriu A. Vienuolis šiuo metu žengia didelį žingsnį į priekį: liaudis, buvusi daugiau etine-moraline kategorija, dabar įgauna aiškių istorinės-socialinės kategorijos bruožų. Jei liaudies idėja iškildavo daugiau kaip inteligentų etinių-moralinių siekimų norma, tai „Vėžyje“ ji nepalyginamai turtingesnė, t. y. istoriniu-socialiniu požiūriu konkretesnė. Lietuvių liaudis, iškildama kartu su feodالية dvarininkija, čia atsiskleidžia (nors ir netiesiogiai) savo klasiniais bei nacionaliniais bruožais, reikšdamasi kaip konkreti istorinė jėga.

Norint suprasti naujo liaudies traktavimo A. Vienuolio kūryboje priežastis, reikia atsižvelgti tiek į ankstesnę paties rašytojo kūrybą, tiek ir į objektyvų istorinį patyrimą. Apžvelgus ankstesnius A. Vienuolio kūrinius, nesunku matyti, kad liaudies traktavimas „Vėžyje“ glaudžiais loginiais ryšiais siejasi su pirmojo kūrybos laikotarpio apsakymais. Čia randama nemaža „Vėžiui“ būdingo liaudies suvokimo prielaidų.

Objektyviosios naujo liaudies problemos sprendimo priežastys, be abejo, atsiremia į tuos istorinius įvykius, kurie skiria nagrinėjamąjį kūrinių nuo kūrinių, parašytų iki 1917 m. Tie įvykiai buvo gausūs bei įvairūs; istoriniam patyrimui sukaupti jie buvo ypač vaisingi. Tai revoliucinių įvykių laikotarpis, kurio pagrindinius bruožus apsprendė dviejų priešingų jėgų — buržuazijos ir proletariato — susidūrimas, pasibaigęs spalio socialistine revoliucija, carizmo žlugimu, pirmosios proletarinės valstybės įsikūrimu. Lietuvos visuomeniniam gyvenimui tas laikotarpis buvo ypač svarbus. Per trumpą laiką čia buvo išgyventa daugelis labai įvairaus socialinio turinio įvykių: proletarinė revoliucija, kova dėl Tarybų valdžios, Lietuvos valstybingumo atgavimas, buržuazijos atėjimas į valdžią, buržuazinė žemės reforma, kova prieš Lenkijos imperializmą ir t. t. Šiuo gausių įvykių, politiškai judriu laikotarpiu liaudies masės ypač parodė savo veiksmingumą, jėgą ir energiją. A. Vienuolio kartos žmonėms iki tol, galima sakyti, nebuvo progos taip aiškiai pajusti liaudies, kaip istorinės jėgos, vaidmenį. Aštrių kovų ugnyje lietuvių liaudis tuo metu ypač aiškiai pareiškė savarankiško socialinio, nacionalinio gyvenimo siekimus. Apskritai žymių istorinių įvykių metu liaudyje intensyviau atsiskleidė daugelis tokių bruožų, kurie šiaip, ramaus vystymosi metu, būtų buvę sunkiau įžiūrimi. Tai, suprantama, negalėjo neatsiliepti kritinio realizmo literatūrai, svarstant liaudies problemą. Istoriniu laikotarpiu patyrimu negalėjo nepersisiimti A. Vienuolis, tų visų įvykių liudininkas, rašytojas-demokratas, kurio ankstesnėje kūryboje liaudis visada buvo svarbi idėjinė-estetinė atrama. Nors socialistinės revoliucijos reikšmės A. Vienuolis nesuprato, vis dėlto bendra istorinė laikotarpio patirtis sudarė objektyvias sąlygas rašytojui naujai traktuoti liaudį, įžiūrėti joje konkretesnių istorinių-socialinių bruožų, pagilinti jos supratimą.

Be abejo, šituo nauju, iš istorinės patirties pasisėmtu gilesniu liaudies suvokimu pagrįstas ir tas pakilus lietuvių liaudies traktavimas, kuriuo gana ryškiai išsiskiria „Vėžys“ iš kitų to laiko A. Vienuolio kūrinių. Pro visus feodalinę dvarininkiją smerkiančius vaizdus ryškiai skamba liaudies moralinio pranašumo ir socialinių jos teisių tema. Neatsitiktinai kū-

rinio pabaigoje dvaro žlugimą rašytojas perteikia pakiliai didingu tonu, pabrėždamas feodalinės dvarininkijos išnykimą, kaip svarbią liaudies pergalę. Visi paskutiniai dvaro žlugimo vaizdai persunkti tikėjimo liaudies gyvybingumu, jos jėga. Ne kuo kitu, o tik šiuo tikėjimu žymia dalimi pagrįsta ir šviesi ateities perspektyva, kuri nušviečia epiloginius apysakos epizodus, ir rašytojo optimizmas.

Tikėjimas liaudimi, idėjinis-estetinis rėmimasis jos idėja apsprendžia ir ryškų kritinį feodalinės dvarininkijos įvertinimą. Gilesniu liaudies supratimu žymia dalimi paaiškinama didelė kritinio realizmo jėga, ryžtingas idėjinis įvertinimas, išplaukiantis iš A. Vienuolio kūrinio vaizdų.

Nors liaudies supratimas „Vėžyje“, palyginus apysaką su ankstesne A. Vienuolio kūryba, yra žymiai pagilėjęs, vis dėlto jo negalima pervertinti. Jau anksčiau minėti, meniškai silpni apysakos pabaigos epizodai rodo ir liaudies supratimo ribas. Apskritai kalbant, A. Vienuolis čia dar nediferencijuoja „tautos“ ir „liaudies“ sąvokų — rašytojas linkęs jas tapatinti. Toks nediferencijavimas dar pateisinamas tuose kūrinio vaizduose, kur liečiami istoriniai feodalinio dvaro ir lietuvių valstiečių-baudžiauninkų santykiai (šie vaizdai, kaip matėme, sudaro viso kūrinio pagrindą). Tačiau minėtų sąvokų sutapatinimas įgauna neigiamą idėjinę prasmę tuose negausiuose epizoduose, kur rašytojas liečia buržuazinės žemės reformos, buržuazinės valdžios klausimus. Pastaruoju atveju, kaip matėme, sutapatinama buržuazinė valdžia su liaudimi. Kaip jau minėta, tai atspindi rašytojo iliuzijas buržuazinės valdžios atžvilgiu. Šiomis iliuzijomis reikia iki tam tikro laipsnio aiškinti ir rašytojo optimizmą, kuriuo pasižymi paskutiniai apysakos epizodai. Vis dėlto tasai optimizmas, atsimenant demokratinę A. Vienuolio pasaulėžiūrą, daugiau aiškintinas bendru rašytojo tikėjimu liaudies jėga ir gyvybingumu.

Apžvelgę dvaro žlugimo problemą A. Vienuolio „Vėžyje“, matome, kad autorius ją sprendžia gana plačiai, išryškindamas svarbiausius jos aspektus. Kaip matėme, daugiausia dėmesio rašytojas sukaupė pavaizduoti vidiniam dvaro irimui, atskleisti vidiniams to irimo veiksniams. Tačiau tai visiškai nereiškia temos sprendimo siaurumo. A. Vienuolis vidinius dvaro irimo veiksmus nušvietė kaip socialinius stimulus, kurie betarpiškai išplaukia iš dvaro santykių su lietuvių liaudimi. Rašytojas vidinį žlugimą parodė kaip tam tikrų dvaro santykių su liaudimi rezultatą, tuo būdu vidinių stimulų klausimą perkeldamas į socialinių santykių plotmę, susiedamas galų gale dvaro žlugimo problemą su liaudies problema. Platus dvaro žlugimo problemos sprendimas sąlygojo apysakos kritinio realizmo jėgą, žlugimo vaizdai įgijo didelio apibendrinimo reikšmę.

Po 1917 m. gyvenimas iškėlė lietuvių kritiniam realizmui uždavinį — išspręsti kai kurių socialinių grupių žlugimo problemą. Carizmo ir feodalinų liekanų agonija bei žlugimas buvo paties gyvenimo iškelti reiškiniai, reikalingi meninio apibendrinimo. A. Vienuolis savo apysakomis „Intelligentų palata“ bei „Vėžys“ ir ėmėsi spręsti šią problemą. Lietuvių kritinio realizmo literatūroje A. Vienuoliui priklauso svarbiausioji vieta, vaizduojant carizmą bei feodalinės dvarininkijos liekanų žlugimą. Tačiau rašytojo reikšmė tuo nesibaigia. Galima sakyti, kad rašytojas savo talentingomis apysakomis daugeliu atžvilgių pačiai žlugimo problemai lietuvių literatūroje padėjo pagrindus; nedaug kas iki A. Vienuolio apysakų ir po jų kritinio realizmo prozoje nėra taip plačiai ir giliai nagrinėjęs šios problemos. Tuo pačiu rašytojas apysakose surado tuos pagrindinius vaizdavimo principus, kuriuos jis vėliau panaudos ir „Puodžiūnkiemyje“.

## ИСТОРИЯ ГИБЕЛИ ФЕОДАЛЬНОГО ДВОРЯНСТВА

И. СТОНИС

### Резюме

Статья рассматривает особенности реализма повести А. Веноулиса «Рак», написанной в начале 1920 годов. Это произведение является значительной вехой развития критического реализма А. Веноулиса — классика литовской прозы, пришедшего в советскую литературу.

Писатель прослеживает в своей повести историю вырождения типичной для Литвы феодально-дворянской семьи. Гибель феодального дворянства он осознает как закономерное явление. Следуя традициям литовской демократической литературы, А. Веноулис всей системой образов повести показывает, насколько враждебным этот класс был литовскому народу. Причины гибели дворянства А. Веноулис видит в том, что оно на протяжении всей своей истории угнетало народ, подавляло его социальные и национальные устремления. В отличие от прежней литовской литературы, писатель делает больший упор на национальные моменты критики дворянства и выявляет паразитизм как основной фактор постепенного вырождения класса.

В повести намечается новый для А. Веноулиса подход к проблеме народа, хотя порою и сказываются некоторые буржуазно-либеральные иллюзии писателя.

Художественная ткань повести отличается зрелым мастерством, умением раскрыть социально-исторические закономерности в индивидуальных судьбах героев. Композиционное решение темы, построение конфликта, раскрытие характеров повести свидетельствуют о развитии самых лучших сторон мастерства писателя. В повести во многом утверждаются те художественные принципы А. Веноулиса, которые выступают еще ярче в произведениях позднего творчества писателя и приобретут новое качество в его произведениях советского периода, особенно в романе «Усадьба Пуоджюнасов» (1952).

---